

De paradoxen van “Latijns-Amerikaans Handboek” van Kristien Hemmerechts en zijn vertaling

Hildegard Vermeiren

Hogeschool Gent, Departement Vertaalkunde & Vrije Universiteit Brussel

“Latijns-Amerikaans Handboek” by Kristien Hemmerechts proves that short stories as a literary genre are able to portray a complex multilingual adventure in just a few pages. The writer makes use of a Latin American setting to give shape to the galloping loss of identity of a young Flemish man, traveling with his girlfriend through the Peruvian Quechua world. The enormous cultural distance between the Flemish and Quechua cultures makes his metamorphosis as absurd as it is comprehensible. Because of her emotional faithfulness, his girlfriend does not intervene and as a result the young man dies. The translation of this short story in its turn poses the problem of the loss of that same cultural identity. In the name of his professional faithfulness, however, it is the duty of the translator to intervene in time and to save from death the original cultural identity of the story.

0. Inleiding

Fictiewerken met een meertalige setting hoef je niet noodgedwongen te zoeken in andere taalgebieden. Een pareltje van eigen bodem is het kortverhaal “Latijns-Amerikaans Handboek” van Kristien Hemmerechts (2001). In een zestal pagina’s vertelt ze ons een reisverhaal met een verrassende thematiek: cultureel identiteitsverlies en dood. In de volgende pagina’s toon ik hoe ik het verhaal bekijk als hispaniste, taalsociologe en vertaalster.

Om de complexiteit van “Latijns-Amerikaans Handboek” in te schatten is het goed iets meer te weten over de schrijfster en haar gevoeligheid voor communicatie in vreemde talen. Kristien Hemmerechts werd in 1955 geboren in het tweetalig Frans-Nederlandstalige Brussel. Na haar humaniora te Laken studeerde ze Germaanse talen te Brussel en Leuven (1973-1977). Vervolgens trok ze naar Amsterdam voor een jaar studie in de Literatuurwetenschap. Ze ontmoette er haar Engelstalige toekomstige (eerste) echtgenoot, met wie ze na hun huwelijk naar Engeland trok en in London en Dover woonde en werkte. Tussen 1979 en 1980 maakten ze een reis van een zestal maanden door Zuid-Amerika. Daarna kwam het stel naar België waar Kristien Hemmerechts begon te werken aan de toenmalige UFSAL (thans Katholieke Universiteit Brussel) en in 1986 promoveerde in de Engelse Letterkunde. Rond 1982 schreef ze in het Engels haar eerste drie kortverhalen, die door Geert Van Istendael werden vertaald in het Nederlands. Het verhaal “Latijns-Amerikaans Handboek” maakte onder de titel “Latijnsamerikaans dagboek” deel uit van haar eerste bundel, *Weerberichten*, gepubliceerd in 1988. Tot op heden bestaan er geen vertalingen van. Het verhaal gaat zonder twijfel terug op rake observaties naar aanleiding van een aantal ervaren-

gen tijdens haar reis door Zuid-Amerika. Het is in diverse opzichten opmerkelijk want er spelen niet minder dan vier talen een rol in. De taal- en cultuurproblematiek bevindt zich volledig op de voorgrond. Het gaat hier niet gewoon om een verhaal met een meertalige setting: we zien twee sociaal-psychologisch radikaal verschillende manieren om taal- en cultuurverschillen te overbruggen.

1. Het verhaal

Het verhaal telt amper zes pagina's. De titel, "Latijns-Amerikaans Handboek", is een paratext met een intertextuele verwijzing naar een fictieve reisgids. Daardoor komt de lezer meteen mentaal terecht in Latijns-Amerika en staat klaar voor een reisverhaal.

In het verhaal gaat het om een Vlaamse vrouw (ik-vertelster van het verhaal) en haar vriend Hans, die op haar initiatief een redelijk lange reis maken door Peru. Zij heeft een beetje Spaans geleerd in avondlessen. Hij denkt bij de naam 'Peru' echter meteen aan de inheemse volkeren, en zegt (overigens het enige stukje directe rede in het verhaal): "Ik heb ooit in de stad een indiaanse vrouw gezien bij de ingang van de kathedraal. Het was koud en bovendien was ze blootsvoets maar ze bedelde niet" (p. 70). Ook de naam 'Ayacucho' zegt hem wat. De reis verloopt aanvankelijk via de klassieke gringo-route vanuit Lima richting Bolivia, via Huancayo en Ayacucho. De vrouw gaat redelijk veel om met andere gringo's. Hans lijkt echter meteen aangetrokken te zijn door de indiaanse Quechua-cultuur en brengt zijn dagen al spelend door met indiaanse kinderen of op de lokale markten. Zo leert hij van zijn kant zijn eerste woordjes in het Quechua. In Ayacucho laat hij zich meeslepen in de roes van carnaval en chicha en danst hij dagenlang met de indianen door de straten op het ritme van hun monotone muziek. Terwijl de andere gringo's volgens de aanduidingen van het handboek met het vliegtuig verder reizen, verlaten de twee de klassieke route. Hans neemt de leiding over en ze trekken als nomaden te voet verder door de wereld van de Quechua-indianen. Zij volgt hem onmachtig en perplex, laat hem met een eindeloos geduld zijn gang gaan. In alle dorpen herhalen zich dezelfde scènes: Hans die zich bedrinkt in het gezelschap van de mannen terwijl zij op hem wacht onder een boom of in een adobehuisje waar de gemeenschap hen laat slapen. Hans behandelt haar nu als een Quechua-vrouw, spreekt haar aan in het Quechua, bedrijft de liefde volgens Quechua-rituelen. Vaak vindt ze hem 's anderendaags terug op het dorpsplein waar hij zijn roes uitslaat. Slechts eenmaal ontmoet ze in een dorp een jongen die wat Engels kent en die haar ook wat Quechua-woorden leert. Na deze ontmoeting vindt ze 's anderendaags Hans dood terug op het dorpsplein, met een wonde aan zijn buik. Uiterlijk gelaten, maar zonder twijfel innerlijk wanhopig, blijft ze bij Hans' dode, bebloede lichaam achter en neemt zijn hoofd in haar schoot. Ze beslist haar Latijns-Amerikaans handboek achter te laten voor de jongen die Engels kende.

2. Niet zomaar een reisverhaal

“Latijns-Amerikaans Handboek” behoort tot het fictie-genre. Maar wat precies maakt het anders dan echt gebeurde reisverhalen zoals die van bundels als *Was ik maar thuis gebleven* (Rapoport & Casanova 1993), waar het ook gaat om reizen die verkeerd aflopen?

Vooreerst is dit verhaal omringd door andere fictie-verhalen. Allemaal verhalen waarin op een afstandelijke manier verslag wordt gebracht van een bevreemdende situatie waarin (meestal) een vrouw er niet, of slechts gedeeltelijk, in slaagt een relatie aan te gaan met haar medespeler (Hemmerechts 1988: flap). De titel is helemaal niet belust op sensationisme. Er staat niet in de eerste regels waar het verhaal zich afspeelt. De lezer moet het maar raden of weten. Nergens in het verhaal staat trouwens dat het gaat om Peru. Dat kom je enkel te weten via de minimale verwijzingen van culturele (de zwarte rubberen sandalen van de streek; adobehuisjes, p. 68; chicha, p. 69; ketchua, p. 70) of geografische aard (Ajacucho, p. 70; Huancayo, p. 71). Dit is dus geen klassiek reisverhaal. Verder vertoont het verhaal geen lineaire structuur, maar wel een circulaire, die uitgaat van ‘vandaag’ (“vandaag zijn we drie maanden onderweg”, p. 70). Humor, ironie en zelfspot, zo kenmerkend voor reisverhalen van het type *Was ik maar thuis gebleven*, zijn bijna volledig afwezig. Dit komt omdat het verhaal een thema aanraakt dat bedreigender is dan avonturen met gemiste vliegtuigen, verloren bagage, diefstal, natuurrampen, enzomeer. Het thema is sociaal, psychologisch en taalkundig, en gaat over een risico dat iedere nomade op zijn weg kan ontmoeten (Cronin 2000: 124): een andere cultuur kan je in een wervelspiraal opslokken, je etnische identiteit vernietigen en je dumpen. Een onvoorzichtig contact met een andere cultuur kan symbolisch en letterlijk je dood betekenen, als je tenminste aanleg hebt voor zulke dodelijke verleiding, zoals Hans in dit verhaal.

Bundels van het type *Was ik maar thuis gebleven* weren dit soort bevreemdende verhalen met dodelijke afloop. Fictie integendeel maakt zulke ontreddende verhalen perfect aanvaardbaar. De emotionele afstandelijkheid, bijna zakelijkheid, waarmee de ik-vertelster de metamorfose en dood van haar vriend verhaalt, draagt in belangrijke mate bij tot het fictie-effect. Niemand zal na het lezen van dit verhaal besluiten dat contacten met de Quechua-cultuur te mijden zijn.

3. Een sociaalpsychologische benadering

Reizen naar verre landen is niet enkel een kwestie van lange afstanden en nieuwe landschappen, het is ook een belangrijke sociaalpsychologische ervaring. De ik-vertelster vertelt ons dat de reis haar plan was, en dat ze aanvankelijk zelfs aarzelde om er met haar vriend over te spreken. Zij – en niet zozeer hij – was dus uit op enige vervreemding. Het verhaal wordt echter dat van de totale vervreemding van haar vriend. De reisroute die zij opstelt blijkt

samen te vallen met deze van zowat alle gringo's en zo zit het stel aanvankelijk in hetzelfde circuit als iedereen. De ik-vertelster schijnt vooral om te gaan met haar cultuurgenoten, waardoor zij haar westerse identiteit volledig behoudt, terwijl Hans zich ondertussen onderdompelt in de indiaanse wereld en zijn westerse identiteit gaandeweg loslaat.

Om de culturele confrontatie zonder kleerscheuren door te komen en nergens verkeerd te lopen, beschikken de toeristen van het verhaal over een handboek, hoogstwaarschijnlijk geïnspireerd op het beruchte *South American Handbook*, de 'bijbel' waarmee iedere Engelssprekende toerist al sedert 80 jaar Latijns-Amerika doorkruist (Buck [2005]). Het handboek van het verhaal circuleert in meerdere talen onder de gringo's, die het inderdaad als een 'bijbel' hanteren ("waar twee of meer gringo's samen waren was het Latijns-Amerikaanse handboek in hun midden", p. 70). Het handboek en de aanwezigheid van vele gebruikers ervan, d.w.z. de gringo's, houden de identiteit van allen in stand. Behalve dan bij Hans, die erg vatbaar blijkt te zijn voor een snelle culturele assimilatie. Voor het vertrek is het al duidelijk dat iets in de indiaanse cultuur zijn aandacht trekt. Vanaf het begin van de reis heeft hij slechts belangstelling voor wat het handboek hem vertelt over de indianen. Hij luistert aandachtig naar wat zijn vriendin hem voorleest. Onderweg zoekt hij het gezelschap op van de indianen, vooral de kinderen, en socialiseert met hen, wat betekent dat hij een soort infantiele fase (Cronin 2000: 43-44) doorloopt. Na zijn deelname aan de carnavalsfeesten van Ayacucho is hij – ongeveer twee maanden na hun aankomst – rijp voor de definitieve metamorfose. Het stel stapt uit het Latijns-Amerikaans handboek, verlaat het gringo-pad – en het veilige gezelschap van soortgenoten – en gaat binnen in Quechua-gebied. Hans sluit al snel volledig aan bij de gewoonten van de inheemse cultuur, die hij benadert door drank, spel en dansen, eerder dan door verbale communicatie. De *ingroup* van de Quechua-indianen waardeert zonder twijfel de toenadering van iemand van de *outgroup* (zie Gudykunst & Ting-Tooney 1990: 31, 315) en stelt op prijs dat Hans zich niet affirmeert als 'gringo', dat hij zijn status als rijke Europeaan opgeeft, dat hij de Quechua-cultuur smaakt (muziek, dans, rituelen), hun taal leert, de gebruiken volgt (drank, seks), en zijn westerse identiteit loslaat. Hij wordt een 'ander', verandert als het ware van etnolinguïstische identiteit, categoriseert zichzelf nu als een soort Quechua-indiaan.

Hans' vriendin behoudt ondertussen haar westerse denkwijze, maar past zich wel aan aan de primitieve levensomstandigheden (slapen in een zelfgemaakte tent of een adobehuisje) en zijn steeds vreemdere gedrag. Hij lijkt ernstig van plan om haar ook van etnische identiteit te doen veranderen. Maar zijn metamorfoseproces is gedoemd om te mislukken, want zoals te verwachten was (Gudykunst & Ting-Tooney 1990: 322), komt er een breuk tussen hem en de Quechua-indianen. Een westerling als hij kan niet opgenomen worden in de Quechua-cultuur; hij is en blijft een *outsider*.

Hans' dood brengt zijn vriendin niet in de complete ontredde, want door zijn vreemde gedrag had ze eigenlijk al afscheid van hem geno-

men. Een tussenpersoon tussen de rurale en de stedelijke wereld, met een andere, complexere culturele identiteit dan de zuiver Quechua-dorpelingen, kan haar helpen terug te keren naar haar eigen wereld.

4. Vier talen en culturen

4.1. Nederlands

We kijken nu naar de vier talen van het verhaal: Nederlands, Spaans, Engels en Quechua. Het Nederlands is de oorspronkelijke taal van het verhaal, d.w.z. de taal van de auteur. Het is dan ook in principe de brontaal van alle vertalingen. Het Nederlands bezit dus een apart statuut ten opzichte van de tekst.

Het Nederlands is ook de taal van het verhaal, met name de taal van de ik-vertelster, een Vlaamse vrouw op reis door Peru. Aangezien wij het verhaal lezen in zijn oorspronkelijke taal is bij onze lectuur in het Nederlands de redenering correct dat de ik-vertelster ook deze taal hanteert en dat zij en haar vriend tot de Vlaamse cultuur behoren. Maar deze redenering is enkel correct bij de lectuur van het verhaal in zijn oorspronkelijke taal. Het delicate punt is dat de taal van het stel in het verhaal slechts impliciet aanwezig is. Nergens in de tekst staat expliciet dat de twee Nederlandstalig zijn of uit Vlaanderen komen. Precies omwille van de culturele metamorfose die zich voltrekt in het verhaal, waarbij Hans zijn etnische en culturele identiteit verliest, is dit een belangrijk gegeven.

Nederlands is een Indo-Europese, Germaanse taal die in twee kleinere Europese landen aan de Noordzee gesproken wordt. Het is een mini-internationale taal door enkele uitlopers naar andere continenten (Zuid-Afrika, Suriname). Cultureel gesproken is het Europese Nederlands verbonden met de christelijke (roomse of gereformeerde) godsdienst. Het deelt dit Europees-Germaans-christelijke profiel met enkele andere Europese talen. Het is een minderheidstaal in Europa (al zijn er ruim 20 miljoen *native speakers*) ten opzichte van talen als Frans, Engels, enz. Buiten de grenzen van hun oorspronkelijke territorium zijn Nederlands en de Vlaamse cultuur weinig bekend. Nederlands is dus een taal die vooral gebruikt wordt onder haar *natives*.

Het Nederlands van Hans en zijn vriendin dient enkel voor onderlinge communicatie – op één uitzondering na echter nooit in directe rede – en voor aantekeningen in een agenda. Ze ontmoeten geen andere Nederlandstaligen. Daardoor gebruiken ze andere talen als communicatie-instrument. Het verhaal vertelt ons hoe ze ieder een aparte strategie ontwikkelen om de taalkundige en culturele kloof te overwinnen.

Het handboek in het verhaal is ook in het Nederlands, want het is duidelijk *niet* in het Engels (“ik vertaal voor hem een paar stukjes uit het handboek naar het Engels”, p. 72). Je zou natuurlijk kunnen zeggen dat de titel van het verhaal aangeeft in welke taal het boek geschreven is. Maar dat is

geen definitief criterium, zoals we zullen zien. Door dezelfde redenering toe te passen op het boek als op de ik-vertelster, redeneren we van bij het begin van het verhaal dat het Latijns-Amerikaanse handboek in het Nederlands is.

4.2. Spaans

Het Spaans speelt een rol binnen het verhaal. De ik-vertelster volgt cursussen Spaans voor haar reis naar Latijns-Amerika. Ze weet dat in Latijns-Amerika geen Nederlands gesproken wordt; Frans of Duits al evenmin; communicatie in het Engels verloopt misschien ook niet makkelijk. Om te kunnen communiceren moet ze dus een mondje Spaans spreken. Door deze ene taal te leren, zal ze kunnen communiceren – althans op overlevingsniveau – met de bevolking van meerdere Latijns-Amerikaanse landen, zij het dan onder de vorm van semilinguïsme.

Spaans is een Indo-Europese, Romaanse taal die in een land van Zuid-Europa en een twingtal landen van Latijns-Amerika gesproken wordt. Spaans telt 400 miljoen of meer moedertaalsprekers. Het is een internationale taal en tevens een wereldtaal, want Spaans wordt ook door velen als vreemde taal gestudeerd en wordt ook in veel situaties als *lingua franca* gebruikt. Cultureel gesproken is Spaans eveneens verbonden met een christelijke, meer bepaald rooms-katholieke godsdienst. Het deelt zijn Europees – Romaans – christelijk (rooms-katholiek) profiel met andere Europese talen. Dit verhaal speelt zich af in een ex-kolonie van Spanje, Peru. Kenmerkend voor dit land is zijn meertaligheid, waarbij in bepaalde gebieden inheemse talen officiële talen zijn naast het Spaans.

In tegenstelling tot het Nederlands zijn alle verwijzingen naar het Spaans in de tekst expliciet (“mijn eerste Spaanse les”, p. 70; “iedereen bleek dezelfde zinnestjes Spaans te kennen”, p. 70; “hij die voor ons vertrek geen Spaans had willen leren”, p. 70). Het is impliciet duidelijk dat zij onderweg alles regelt in haar rudimentair Spaans, terwijl Hans haar volgt. Zij krijgt vermoedelijk zelfs in de verre Quechua-dorpen nog de kans om haar weliswaar beperkte Spaans te spreken. Hans doet niet of amper mee aan dit semilinguïsme.

Door het verhaal te situeren in Peru verwijst Kristien Hemmerechts naar de heel complexe situatie van meertaligheid en multiculturalisme van dit land. Als toerist kom je er – zeker in het bergachtige binnenland – makkelijk terecht in een situatie waarbij Spaans de *lingua franca* wordt in de communicatie met mensen die zelf een inheemse taal spreken. Hun kennis van het Spaans is soms beperkt. In het verhaal is de jonge vrouw er waarschijnlijk mentaal op voorbereid dat zij in Latijns-Amerika haar rudimentaire Spaans nodig zal hebben zowel voor communicatie met moedertaalsprekers (blanke Peruanen) als niet-moedertaalsprekers (de inheemse bevolking, o.a. Quechua-indianen).

4.3. Engels

Het Engels is zoals het Spaans een taal binnen het verhaal, maar het bevindt zich toch in een andere situatie. Het is impliciet duidelijk dat de ik-vertelster Engels moet kennen wil zij converseren met de gringo's – mensen van haar wereld – op dezelfde reisroute. Die gringo's zijn Engelstalig of hanteren het Engels als *lingua franca*.

De enige plaats waar expliciet sprake is van Engels is het laatste dorp (“een jongen die in de hoofdstad gewerkt heeft en Engels praat”, p. 72; “ik vertaal voor hem een paar stukjes uit het handboek naar het Engels”, p. 72), waar de vrouw met een jongen een gesprek voert in het Engels als *lingua franca*. Haar Engels is vermoedelijk goed. Zijn Engels is vermoedelijk zwakker, maar toch toereikend. Na de finale catastrofe is het zonder twijfel dank zij het weinige Engels van deze jongen dat zij zich uit haar benarde situatie zal kunnen redden.

Engels is een Indo-Europese, Germaanse taal. In Europa wordt het gesproken in het Verenigd Koninkrijk en Ierland; in de rest van de wereld wordt het gesproken in een veertigtal landen, vooral de V.S. en Canada. Engels is een globale taal. Het gewicht ervan is vooral toe te schrijven aan de vele tweede-taalgebruikers en het voortdurend gebruik ervan als *lingua franca*. Cultureel gesproken is Engels historisch verbonden met een christelijke godsdienst of levensopvatting, hetzij rooms-katholiek of anglicaans. Engels deelt zijn Europees – Germaans – christelijk profiel met andere talen. In het verhaal wordt het Engels louter gehanteerd als een *lingua franca* voor de communicatie.

In het verhaal gaat het om gesprekken tussen Engelstaligen en personen zoals de ik-vertelster die Engels als *lingua franca* hanteren. De Peruaanse jongen is ook meertalig: hij kent de co-officiële inheemse taal van zijn streek (Quechua), de officiële taal van het hele land (Spaans) – ook internationale taal en wereldtaal –, en een vreemde, globale taal (Engels). De ik-vertelster is ook minstens drietalig en kent haar moedertaal (Nederlands) en twee *linguae francae*, zijnde Engels (goed) en Spaans (beperkt). In hun beider geval is Engels sowieso een *lingua franca*.

4.4. Quechua

Het Quechua is eveneens een taal in het verhaal. De ik-vertelster kent helemaal geen Quechua, tenzij enkele woordjes die de jongen haar op het einde leert. Wie integendeel de stap naar het Quechua meteen zet zodra ze in Peru aankomen, is haar vriend Hans (“Hanenpoot was zijn eerste woordje Ketchua”, p. 70). Hans spreekt zelfs Quechua tegen zijn vriendin (“en zegt woorden in Ketchua die ik niet versta”, p. 72).

Quechua is de moedertaal van een groot deel van de Peruaanse bevolking en is een co-officiële taal in de streken waar het gesproken wordt (CLAS [2005]). Het is een amerindiaanse taal, de taal van het oude Inca-rijk.

Het wordt nog gesproken in belangrijke delen van de vroegere territoria van de Inca's (Peru, Ecuador, Bolivia, Noord-Argentinië). Quechua is oorspronkelijk niet gelinkt met een christelijke levensopvatting, wel met het panteïsme van de Inca's. Quechua wordt vooral gesproken in het Zuiden van Peru, waar Ayacucho en Cuzco de twee belangrijkste kernen zijn. In grote delen van Zuid-Peru is Quechua overheersend ten opzichte van Spaans en wordt het door 60 tot 100% van de (armere) bevolking gesproken (Chirinos Rivera 2001: 37, 171).

In "Latijns-Amerikaans Handboek" is het Quechua de taal van de inheemse bevolking waar Hans mee optrekt en waarmee hij zich vermengt, tot het moment van zijn dood. Tegen het einde van het verhaal voert de ik-vertelster op haar manier een gesprek met een Quechua-spreker, met name de jongen die ook Engels kent ("en hij zegt hoe het in het Ketchua zou klinken", p. 72). Daaruit blijkt de beperkte interesse van de ik-vertelster voor het Quechua. Terwijl Hans zich door de Quechua-cultuur laat meeslepen, blijkt zij immuun of resistent. Ze bekijkt op ieder moment deze taal en cultuur vanop een afstand.

5. Babel, een zegen

Binnen het verhaal spelen vier talen een rol, telkens met een verschillende taalsociologisch profiel. Nederlands als taal van twee toeristen uit een klein Europees land. Quechua als taal van de cultuur waar één van de Vlamingen zich toe aangetrokken voelt. Tussen de twee gapen een grote geografische afstand maar ook een enorme culturele afgrond. Spaans dient als rudimentaire *lingua franca* tussen de *native* taal van de toeriste en de inheemse taal. Engels is de betere *lingua franca* van de ik-vertelster en de vermoedelijk rudimentaire *lingua franca* van de jongen voor wie Spaans misschien ook een *lingua franca* is. Het Engels is in dit verhaal eveneens – uitzonderlijk – in staat om de culturele afgrond te overbruggen tussen Vlaanderen en Peru.

Uit het verhaal blijkt dat er twee manieren zijn om een gigantische taalkundig-culturele afgrond als deze tussen het Nederlands en het Quechua te overbruggen. De eerste, deze van de ik-vertelster, verkiest de eigen etnisch-culturele identiteit in stand te houden en hanteert een *lingua franca*: Spaans of Engels. Zo bewaart ieder zijn specifieke culturele identiteit. Haar vriend kan er niet aan weerstaan om zijn etnisch-culturele identiteit prijs te geven. Geen sprake van een *lingua franca*, welke dan ook. De keuze van de ik-vertelster lijkt sociaalpsychologisch gesproken de meest heilzame: zij zal het uit de hand gelopen avontuur ook overleven. Twee mediators helpen haar om terug te keren naar haar wereld: haar reisgids en de Engelssprekende jongen uit het dorp. De keuze van haar vriend daarentegen is noodlottig: hij verliest zijn oorspronkelijke cultureel-etnische identiteit, maar slaagt er niet in een nieuwe succesvol te verwerven. De les is duidelijk. Zoals ook Marty (1990: 13, 103) aangeeft, is de veelheid van talen – Babel – geen vloek maar een zegen, want al die talen verlenen ons ieder een aparte identiteit. Vertalen

en tolken, en het gebruik van *linguae francae* laten in de eerste plaats toe dat iedere culturele identiteit zich kan afschermen tegen de soms vernietigende invloed van een andere cultuur. Dit is wat het verhaal ons op enigszins allegorische wijze vertelt.

Het loont dan ook de moeite om naar het einde van het verhaal te kijken. De verteltheorie wijst ons op het verschil tussen *ontknoping* en *slot* (Bailey 2000: 65). In “Latijns-Amerikaans Handboek” zijn de twee duidelijk verschillend en tonen ons de afloop van de beide psychosociale opties. De ontknoping is de dood van Hans, als eindpunt van zijn mislukt proces van assimilatie en verlies daardoor van zijn oorspronkelijke etnische identiteit. Het slot daarentegen verwijst naar de ik-vertelster die haar Latijns-Amerikaanse handboek zal wegschenken, als symbool van haar terugkeer naar huis. Door dit dubbele einde verdwijnt het eveneens dubbele spanningsveld tussen de beide talen, de beide culturen, en wordt de wereld weer rustig en sereen, tenminste, zodra de ik-vertelster werkelijk zal vertrekken.

6. De vertaling

Wat gebeurt er echter als we dit taalkundig complexe verhaal willen vertellen? Hoe zit het dan met de configuratie van vier talen met een verschillend taalsociologisch en cultureel statuut? Welke problemen stellen zich bij welke vertaling en hoe lossen we ze op?

Het proces van vertaling kunnen we interpreteren via talloze metaforen. Een ervan bestaat erin vertaling te beschouwen als een vorm van nomadisme, anders gezegd, alsof de tekst een reis maakt naar een andere taal en cultuur (Cronin 2000: 100). Een reis met mooie momenten maar ook vol gevaren. We bekijken hier door welke gevaren “Latijns-Amerikaans Handboek” belaagd wordt.

6.1. Uit het Nederlands

Het Nederlands is het grootste probleem. Niet als oorspronkelijke taal, maar wel omwille van het belang ervan in het verhaal zelf. Wanneer we het verhaal vertellen, verdwijnen immers de impliciete redeneringen die ons toelaten te weten dat iets Nederlands of Vlaams is, zo bijvoorbeeld de herkomst van de personages of de taal van de reisgids. De naam ‘Kristien Hemmerechts’ zal dit dan in zijn eentje, als een soort paratext, moeten aanduiden. Een lezer die weet in welke taal zij schrijft, kan redeneren dat de personages dus Nederlands spreken en Vlamingen zijn. Maar dat lukt niet zomaar iedereen. En zo ontstaat er onduidelijkheid. De afwezigheid van een verwijzing naar het Nederlands speelt misschien geen rol als we vertellen in een taal met ongeveer hetzelfde culturele profiel als het Nederlands (Duits of een Skandinavische of Baltische taal, of o.a. Fins). Tenzij natuurlijk de naam ‘Hans’ in deze talen té vreemd zou klinken. Een Deense of Zweedse Hans

zou best lukken. Bij een vertaling in een Slavische, Oosterse taal, enz. lijkt het echter raadzaam ergens de oorspronkelijke cultuur van het verhaal te expliciteren.

Een groot deel van het vertaalprobleem schuilt in het vertelperspectief, met name het feit dat een ik-vertelster haar verhaal doet. Daardoor ontstaan diverse impliciete relaties tussen de oorspronkelijke taal, de taal van de vertelster en de talen in het verhaal. Dit verhaalperspectief is een van de redenen waarom het verhaal bij de vertaling zijn culturele identiteit volledig dreigt kwijt te spelen.

6.2. Naar een andere taal

Wat gebeurt er als we vertalen in het Spaans, Engels of Quechua? Deze talen zijn gewoon talen in het verhaal. Door ze nu tot talen van het verhaal te maken ontstaan er paradoxale situaties die te maken hebben met een conflict tussen *discourse* (verhaal van de verteller) enerzijds, *sjuzet* (plot) en *fabula* (story) anderzijds (Keen 2003: 73-74).

6.2.1. In het Spaans

Een Spaanse vertaling zou paradoxaal lijken omdat iemand die in het verhaal slechts heel rudimentaire kennis heeft van het Spaans (*fabula/sjuzet*), nu plots als ik-verteller vlot deze taal spreekt (*discourse*). Deze paradox kan geneutraliseerd worden door enige informatie op de flap; of de vertaler onderneemt niets en redeneert dat de lezer deze incongruentie wel rechtzet.

Er ontstaat dan wel een probleem in de passage betreffende de vertaling van het handboek. Aangezien de titel van ons verhaal in het Spaans *Guía para América Latina* luidt (*discourse*), gaat de coöperatieve lezer (Eco 1979: 61-83) er van uit dat het handboek in het Spaans is (*sjuzet/fabula*). Tegen het einde van het verhaal stelt zich dan plots de absurde situatie dat het handboek vanuit dit ‘impliciete Spaans’ vertaald wordt in het Engels voor iemand die nota bene Spaans kent. Dit vraagt een ingreep. Een mogelijkheid is “ik vertaal stukjes uit het handboek naar het Engels” [traduzco algunos trocitos del manual al inglés] met behulp van een implicitering/omissie om te zetten in “ik lees hem stukjes voor uit het handboek” [le leo trocitos del manual], wat de indruk wekt dat het boek in het Spaans is; ofwel te expliciteren dat de vertaling uit het Nederlands is [traduzco algunos trocitos del manual neerlandés en inglés]. Dit komt dan wel erg laat in de tekst en verplicht de lezer om een aantal redeneringen te herzien. In extremis wordt zo aangegeven wat de moedertaal is van de ik-vertelster en haar vriend. Tenzij de Spaanse lezer dit allemaal afgeleid zou hebben van de naam ‘Hans’, die als Germaans overkomt. Kan zoiets van de lezer verwacht worden, of gaat dit te ver? Een ingreep lijkt hoe dan ook noodzakelijk om te beletten dat de oorspronkelijke

cultureel-etnische identiteit van de personages eerst verdwijnt, om dan op het moment van de vermelding van de taal van de reisgids plots een probleem te zijn.

6.2.2. In het Engels

Een Engelse vertaling zou iets minder paradoxaal zijn. Uit het verhaal blijkt immers dat de ik-vertelster Engels kent. Strikt genomen is zij dus in staat om haar verhaal in behoorlijk Engels te vertellen. Maar het Nederlands zal alweer uit het verhaal (*sjuzet/fabula*) verdwijnen.

De passage van de vertaling in het Engels van het handboek stelt hetzelfde probleem. Als de vertaler expliciteert dat “ik vertaal voor hem een paar stukjes uit het handboek uit het Nederlands in het Engels” [I translated parts of the Handbook from Dutch into English], verneemt de lezer alweer erg laat dat de ik-vertelster een Nederlandstalige gids op zak heeft. Als de vertaler hier echter een ‘implicitering/omissie’ uitvoert en zegt dat “ik lees hem een paar stukjes voor uit het handboek” [I read him parts of the handbook] is het probleem wel weggewerkt, maar is ook het Nederlands uit het verhaal verdwenen, tenzij de naam ‘Hans’ dit impliciet herstelt.

6.2.3. In het Quechua

Een vertaling in het Quechua is onwaarschijnlijk. De behoefte in Peru om eigen teksten te publiceren is zodanig groot en de middelen zijn zo beperkt dat geen ruimte is voor vertalingen, ook al gaat het over de eigen cultuur. Een vertaling in deze taal stelt dezelfde problemen: er is alweer een contradictie tussen de taal waarin het verhaal verteld wordt en de afwezige kennis van het Quechua van de ik-vertelster. Ook de passage van de vertaling van het handboek zou dezelfde ingrepen vragen, met de reeds besproken gevolgen voor het statuut van het Nederlands en de op de proef gestelde medewerking van de lezer. Bovendien zou het feit dat de jongen “zegt hoe het in het Ketchua zou klinken” (p. 72) ook absurd overkomen als het verhaal verteld werd in het Quechua.

7. Bedreigde identiteit

Het kernprobleem bij de vertaling is de onduidelijkheid rond de cultureel-etnische identiteit van de ik-vertelster. De ‘reis’ naar een andere taal is een bedreiging voor de oorspronkelijke culturele identiteit van het verhaal, die louter impliciet aanwezig is. Dit vraagt een oplossing in de zin van een verduidelijking/explicitering, liefst bij het begin van het verhaal, om de medewerking van de lezer niet op de proef te stellen. De passage van de vertaling van het handboek komt hiervoor te laat.

Wanneer het Nederlands bij de vertaling uit de configuratie van vier talen wegvalt en niet vervangen wordt door een cultureel gelijkaardige taal (b.v. Zweeds, Deens, enz.), verliest het verhaal de spanning tussen de twee uiterste talen en culturen (oorspronkelijk Nederlands en Quechua) met tussenin de twee *linguae francae* als mediatoeren (Spaans en Engels). Bovendien ontstaat bij een vertaling in het Spaans en Quechua nog eens een paradox tussen de talenkennis van de ik-vertelster bij het vertellen (in uitstekend Spaans of Quechua) en in het verhaal (gering of nul). In de drie vreemde talen van de configuratie (trouwens ook in alle andere talen) staat de lezer na vijf pagina's voor de schokkende ontdekking dat de ik-vertelster als personage (*fabula/sjuzet*) blijkbaar een andere moedertaal heeft dan het Spaans, Engels of Quechua van het verhaal (*discourse*).

Dit betekent niet dat een vertaling in deze drie talen onmogelijk is. Precies de gemeenschap van de Spaanstaligen, de Quechuataligen en de reizende gringo's is het meest voor de hand liggende lezerspubliek. Maar de onduidelijke cultureel-etnische identiteit van de ik-vertelster vraagt wel om een oplossing. Zonder ingreep in de relatie tussen *discourse* en *fabula/sjuzet* verdwijnt het Nederlands gewoonweg uit de *fabula*, opgeslokt door de doeltaal.

Een eenvoudige oplossing is een paratext (flap of kaft) die culturele identiteit van "Latijns-Amerikaans Handboek" vermeldt. Globaal lijkt het echter raadzamer om het probleem op te lossen in de tekst zelf, en liefst wel zo vroeg mogelijk. De enige geschikte plek voor een strategische toevoeging bevindt zich op de derde pagina van het verhaal, waar de ik-vertelster zegt "De dorpen die we nu aandoen hebben geen naam of toch geen naam die ik kan uitspreken en opschrijven" (p.70) De oplossing bestaat uit een metalinguïstische toevoeging en komt neer op: "De dorpen die we nu aandoen hebben geen naam of toch geen naam die ik als Nederlandstalige (of Vlaamse) kan opschrijven". Dit is de enige plek met een expliciete taalkundige opmerking i.v.m. de oorspronkelijke taal of cultuur. Ze biedt ons de mogelijkheid om ongeacht de doeltaal ervoor te zorgen dat het Nederlands *fabula/sjuzet* aanwezig blijft.

De vertaling stelt dus dezelfde sociaalpsychologische en taalkundige problematiek als het verhaal zelf, zij het dan op het meta-niveau. Figuurlijk gesproken zijn literaire teksten inderdaad zoals levende wezens die nomaden worden en met andere talen en culturen in contact komen. Door een overhaaste assimilatie loopt de ethnische en culturele identiteit van de nomade echter het risico vernietigd te worden bij het blindelings overnemen van de ethnische en culturele identiteit van de doeltaal. "Latijns-Amerikaans Handboek" is erg vatbaar voor dit risico omdat de cultureel-etnische identiteit van de ik-vertelster impliciet is.

Getrouwheid bestaat er in dit geval dus niet in de zinnen van het verhaal blindelings om te zetten in een andere taal. Daardoor verliest het onvermijdelijk zijn culturele identiteit, een thematiek die in het verhaal net op de voorgrond wordt geplaatst. Getrouwheid bestaat er in dit geval in dat het complexe multiculturele samenspel van vier talen met een bepaalde ethnische,

culturele en taalsociologische configuratie via een goed geplaatste ingreep van de vertaler behouden blijft.

8. Besluit

“Latijns-Amerikaans Handboek” toont aan dat het kortverhaal als genre in staat is in enkele pagina’s een krachtige fictie op te hangen over een meertalig avontuur. Het thema van het cultureel identiteitsverlies van een jonge Vlaming wordt door de exotische, Latijns-Amerikaanse setting tegelijkertijd absurder en aanvaardbaarder gemaakt. De enorme afstand tussen talen en culturen als Nederlands/Vlaams en Quechua maken de metamorfose van Hans even extravagant als begrijpelijk. Omwille van haar sentimentele trouw grijpt zijn vriendin niet in, waardoor Hans tenslotte sterft.

De vertaling van hetzelfde verhaal stelt dan weer acuut de problematiek van het cultureel identiteitsverlies van teksten wanneer ze vertaald worden. Aangezien de oorspronkelijke culturele identiteit van het verhaal impliciet blijft, is het verhaal bij zijn trektocht naar een andere taal blootgesteld aan een groot risico op cultureel identiteitsverlies. Een vertaler mag echter niet perplex toezien op dit proces. Zijn professionele ethiek verplicht hem ertoe op dit cruciale punt strikt intentionalistisch te werk te gaan en de Vlaamse of althans Nederlandstalige culturele identiteit van het verhaal te redden van een figuurlijke dood.

Bibliografie

- Bailey, Tom (2001). *A Short Story Writer’s Companion*. New York/Oxford: Oxford UP.
- Bousset, Hugo (1990). “Kristien Hemmerechts: overlevingsstrategieën”. *De Vlaamse Gids* 74(5), 32-35.
- Brooks, John (red.) (1978). *The South American Handbook: A Traveller’s Guide to Latin America and the Caribbean*. Bath: Trade & Travel Publications.
- Buck, Dan ([2005]). *The South American Handbook. Don’t go South without it*. On line at: <http://www.peacecorpswriters.org/pages/2001/0103/103trvibuc.html> (geconsulteerd 26.6.2005).
- Chirinos Rivera, Andrés (2001). *Atlas lingüístico del Perú*. Cusco / Lima: Ministerio de Educación / Centro Bartolomé de las Casas.
- CLAS – Center for Latin American Studies of the Georgetown University ([2005]). *Political Database of the Americas. Republic of Peru. Constitution*. On line at: <http://www.georgetown.edu/pdba/constitutions/Peru/per93.html> (geconsulteerd 26.6.2005).
- Cobley, Paul (2001). *Narrative*. The New Critical Idiom. New York/London: Routledge.
- Cronin, Michael (2000). *Across the Lines*. Cork: Cork UP.
- Eco, Umberto (1979). *Lector in fabula. Le rôle du lecteur*. Paris: Grasset.
- Gudykunst, William B. & Stella Ting-Tooney (1990). “Ethnic Identity, Language and Communication Breakdowns”. Howard Giles & Peter Robinson (red.).

- Handbook of Language and Social Psychology*. Chichester/New York: John Wiley and Sons.
- Hemmerechts, Kristien (1988). *Weerberichten*. Antwerpen: Houtekiet.
- Hemmerechts, Kristien (2001). *Alle verhalen*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- Hogg, Michael A. & Graham M. Vaughan (2002). *Social Psychology*. Third edition. London: Prentice Hall.
- Iseminger, Gary (red.) (1992). *Intention and Interpretation*. Philadelphia: Temple UP.
- Keen, Suzanne (2003). *Narrative form*. Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan.
- Keustermans, Lisette & Brigitte Raskin (red.) (1996). *Als een wilde tuin. Schrijfsters over schrijfsters II*. Antwerpen/Amsterdam: Meulenhoff Manteau.
- Marty, François (1990). *La bénédiction de Babel*. Paris: Éditions du Cerf.
- Mainer, José Carlos (2000). *La escritura desatada. El mundo de la novela*. Madrid: Temas de Hoy.
- Moreno Fernández, Francisco (1998). *Principios de sociolingüística y sociología del lenguaje*. Barcelona: Ariel.
- Rapoport, Roger & Marguerita Casanova (red.) (1993). *Was ik maar thuis gebleven. De afschuwelijkste reiservaringen*. Rainbow Pocketboek 623. Amsterdam: Maarten Muntinga.